

# Tijdschrift voor sociale geschiedenis

12e jaargang, nummer 2, mei 1986

|                                                                                                                                                  |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <i>Joop Koppenjan</i> Verzuijing en interconfessiona-<br>lisme in Nederlands-Limburg 1900-1920                                                   | 109 |
| <i>Bert Altena en Dirk van der Veen</i> Een onbekende<br>enquête naar broodconsumptie in Nederland in<br>1890                                    | 135 |
| <i>Ad Knottter en Hans Muskee</i> Coniunctuur en<br>levensstandaard in Amsterdam 1815-1855. Een<br>onderzoek op basis van plaatselijke accijnzen | 153 |
| <i>Werk in uitvoering: P. Ratsma, F. de Kok,<br/>A. Smit en Jan Bank</i> over audio-visueel bronnen-<br>materiaal                                | 182 |
| <i>Literatuur</i>                                                                                                                                | 205 |
| <i>Kroniek</i>                                                                                                                                   | 218 |

*Joop Koppenjan*

*Verzuijing en interconfessionalisme* 109

## Verzuijing en interconfessionalisme in Nederlands-Limburg 1900-1920\*

\*De nederlaag van het interconfessionalisme was beslissend voor het ontstaan van een verzuijnde vakbeweging op confessionele grondslag.' (Stjep Stuurman, 1983, p.181)  
'Een overwinning van de interconfessionelen op het katholieke kamp zou niet hebben geleid tot het doorbreken van de verzuijing, maar tot een andere vormgeving ervan.' (Jos van Meeuwen, 1985, p.49).

### Inleiding

Op 4 april 1895 werd in Twente de federatie van katholieke en protestantse textielarbeiders *Unitas* opgericht. Een van de initiatiefnemers was kapelaan A. Ariëns. Vier jaar later vormde de interconfessionele federatie *Unitas* zich om tot een landelijke organisatie. Onder de textielarbeiders in Brabant werd al gauw succes geboekt, zozeer zelfs dat het voortbestaan van de katholieke vakbonden werd bedreigd. In de daarop volgende jaren ontwikkelde *Unitas* zich tot een gecentraliseerde vakbond die zich steeds strijdbeerder ging opstellen. Rond 1907 was *Unitas* na de Algemene Nederlandsche Diamantbewerksbond de grootste en krachtigste vakbond van Nederland. Dit succes oefende grote aantrekkingskracht op confessionele arbeiders uit. Veel katholieke vakorganisaties hadden te kampen met interconfessionele tendenzen binnen de eigen gelederen. In Limburg leidde dit tot de oprichting van een interconfessionele mijnwerkersbond.<sup>1</sup>

De interconfessionele ofwel christelijke vakbeweging viel buiten het verzuijnde organisatiepatroon. De beweging verenigde immers zowel katholieke als protestantse arbeiders. Vannuit de katholieke kerk is deze vorm van organisatie dan ook fel bestreden. Over het belang van dit conflict voor het ontstaan van de verzuijing lopen de meningen echter sterk uiteen.

In zijn dissertatie *Verzuijing, kapitalisme en patriërchaat* stelt S. Stuurman, in navolging van J. Maassen, dat de strijd om het interconfessiona-

lisme het leidend principe is geweest waarlangs de klassentegenstellingen zich binnen het katholieke volksdeel hebben gevormd. Beide auteurs proberen de verzuiling van de arbeidersbeweging vanuit deze interne dynamiek te verklaren.<sup>2</sup> J. Perry neemt een ander standpunt in. Dat blijkt al uit de titel van zijn proefschrift over de arbeidersbeweging in Maastricht: *Roomse kintne tegen roode koorts*. Het interconfessionalisme was volgens hem niets anders dan een poging van de katholieke elite om 'de invloed van de clerus op een meer indirecte en daardoor meer effectieve wijze te handhaven.' In dezelfde zin laat J. van Meeuwen zich uit. Hij meent dat een overwinning van de interconfessionelen op het katholieke kamp de verzuiling niet zou hebben voorkomen.<sup>3</sup>

Een derde opvatting is te vinden bij P. de Rooy. Hij denkt dat de respons van arbeiders op het interconfessionalisme overschat wordt. Het zou een marginaal verschijnsel zijn.<sup>4</sup>

Dat laatste idee is waarschijnlijk terug te voeren op het feit dat het onderzoek naar het interconfessionalisme zich tot nu toe vooral beperkt heeft tot Unias. De bestudering van een andere interconfessionele bond, de *Algemeene Bond van Christelijke Mijnwerkers in Nederland (ABCM)* kan misschien een nieuw licht op deze zaak werpen. Daarbij dient dan tevens te worden nagegaan of het conflict over het interconfessionalisme beter kan worden verklaard op de wijze van Perry en Van Meeuwen of volgens het stamien van Stuurman en Maassen.

In dit artikel wil ik de volgende vragen beantwoorden:

- welke respons heeft het interconfessionalisme onder arbeiders in Limburg gekregen?
- hoe is de ontwikkeling van dit fenomeen in Limburg te verklaren? Is de opkomst van het interconfessionalisme een uiting van verzet tegen de verzuiling geweest, en de ondergang dus een nederlaag van de 'anti-verzuilers'? Of zijn opkomst en ondergang eerder terug te voeren op een poging van een deel van de katholieke elite de arbeidersbeweging op een meer effectieve wijze te beheersen?
- welke implicaties hebben deze gegevens voor de discussie over de relationele interconfessionalisme-verzuiling op nationaal niveau?

Onder verzuiling wordt hier verstaan: 'het organiseren van profaan geachte maatschappelijke functies op grond van kerkelijk, levensbeschouwelijk, of ideologisch onderscheid.' Aangezien de strijd om het interconfessionalisme gaat over de scheidslijn tussen economische en religieuze domein, lijkt deze definitie in dit verband goed bruikbaar.<sup>5</sup>

Het onderzoek is beperkt tot de periode 1900-1920, omdat de ontwikkeling van de katholieke sociale organisaties in Limburg vanaf 1900 een sterke impuls kreeg door de opkomst van de mijnbouw, terwijl dit organisatieleven rond 1920 zijn min of meer definitieve, verzuilde structuur had gekregen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog is het archief van de ABCM helaas verlo-

ren gegaan. De voornaamste bronnen die ik heb gebruikt zijn de jaargangen 1907-1920 van het blad van de ABCM, *De Mijnwerker* (vanaf 1911: *De Christelijke Mijnwerker*), de jaarverslagen van de Limburgse standsorganisaties en de archieven van de Limburgse Katholieke dagen en het bisdom Roermond. Verder heb ik regionale periodieken geraadpleegd en secundaire literatuur.

Vóór de onderzoeksvragen aan de orde komen, is het nodig enige structuur aan te brengen in de wirwar van standpunten en organisatievormen die in het begin van deze eeuw binnen het katholieke kamp bestond.

## 1 De organisatie van de katholieke arbeidersbeweging

Binnen de katholieke arbeidersbeweging waren in die tijd grofweg twee categorieën organisaties te onderscheiden: stands- en vakorganisaties.

Onder *standsorganisaties*, worden organisaties verstaan die arbeiders uit verschillende beroepen en soms ook middenstanders of patroons verenigen. Hiertoe behoorden de religieus georiënteerde katholieke vakbonden en werklodenverenigingen. De term 'standsorganisatie' werd overigens voor het eerst gebruikt in 1911 door H. Hermans, een van de ideologen van de Limburgse katholieke arbeidersbeweging. In de visie van Hermans was een standsorganisatie een zuivere arbeidersorganisatie die behalve de zedelijke en godsdienstige belangen van haar leden ook de algemene materiële belangen die boven de specifieke vakbelangen van de arbeiders uitstegen, behartigde. Het ging dan om maatschappelijke taken zoals het verzorgen van vormingscursussen, het oprichten en beheren van ondersteunings-, zieken-, en spaarkassen, en het stichten van woningbouwcorporaties.<sup>6</sup>

*Vakorganisaties* zetten zich in voor de materiële en geestelijke belangen van de arbeiders die hetzelfde beroep uitoefenden, en met name voor de verbetering van de arbeidsvoorwaarden. Zij ontstonden in veel gevallen als vakafdelingen van een standsorganisatie.<sup>7</sup>

De opbouw van de katholieke arbeidersbeweging werd gekenmerkt door diep ingrijpende conflicten over de vraag of de arbeidersbeweging moest bestaan uit: gemengde verenigingen of zuivere arbeidersorganisaties; plaatselijke of nationale vakbonden; katholieke of interconfessionele vakbonden; stands- of vakorganisaties.<sup>8</sup>

### *Gemengde verenigingen of zuivere arbeidersorganisaties*

De eerste vakorganisaties ontstonden in het diocees Haarlem als onderafdelingen van de in 1888 opgerichte standsorganisatie de *RK Volksbond*.

Deze vakorganisaties vochten een moeilijke emancipatiestrijd tegen de be-tutteling door de besturen van de plaatselijke Volksbonden, die overwe-gend uit leden van de hogere standen bestonden. Vakverenigingsactie werd door hen als contrabande, naderij van de socialistie gezien.

Pogingen de Volksbond om te zetten in een nationale organisatie misluk-ten, omdat in het aartsbisdom Utrecht zich standsorganisaties met uitslui-tend arbeiders als leden ontwikkelden: de *RK Werklidenverenigingen*.<sup>9</sup>

#### *Plaatselijke of nationale vakbonden*

Teneinde zich aan de paternalistische bemoeizucht van de standsorganisa-ties te onttrekken, streefden de vakorganisaties naar centralisatie. Aanvan-kelijk mislukte dit, omdat de bisschoppen voorzagen dat de vakorganisa-ties op deze manier aan het bisschoppelijk gezag zouden ontslippen. In 1905 werd echter een neutrale vakcentrale, het NVV, opgericht. Dit voor-beeld werd gevolgd door de interconfessionelen: in 1909 richtten zij het CNV op. Door deze ontwikkelingen dreigden de katholieke organisaties de concurrentieslag om de katholieke arbeiders te verliezen. Daarom verleen-de het episcopaat (de vergadering van Nederlandse bisschoppen) middels het communiqué van 1909 toestemming voor de oprichting van een katho-lijke vakcentrale: het *Bureau voor de RK Vakorganisatie*, kortweg het *RK Vakbureau*.

Tegelijkertijd namen de bisschoppen verschillende maatregelen om hun in-vloed op de vakbeweging veilig te stellen. Van katholieke arbeiders werd geëist dat ze zich katholiek zouden organiseren. Voorts kregen alle vakbon-den geestelijke adviseurs toegewezen. Deze geestelijken beoordeelden de besluiten van de vakorganisaties voor zover deze betrekking hadden op de ethiek. Bij meningsverschillen tussen de geestelijk adviseur en de vak-bondsleiding, hadden de bisschoppen het laatste woord.<sup>10</sup>

#### *Katholieke of interconfessionele vakbonden*

In de ogen van het episcopaat vormde de interconfessionele organisatie Unitas een bedreiging voor haar gezag over de arbeidersbeweging. Het hoofdbestuur trok namelijk steeds meer bevoegdheden naar zich toe, waar-onder ook het recht tot het uitroepen van een staking. Daardoor maakte de bond zich los van het toezicht die de plaatselijke standsorganisaties over de bij Unitas aangesloten vakafdelingen uitoefenden.

Het breekpunt tussen de bisschoppen en Unitas vormde de weigering van het hoofdbestuur een door de aartsbisschop benoemde geestelijk adviseur te accepteren. Unitas stelde dat de activiteiten van de vakbeweging zuiver economisch waren en dat de kerk op het terrein van de vakantie geen direc-

te bemoeienis had. De bisschoppen beschouwden dit als een ontoelaatbare inbreuk op hun gezag. In 1906 verklaarden zij dat katholieke arbeiders zich in beginsel in katholieke organisaties moesten organiseren. Het jaar daarop werden de leden van Unitas uit de standsorganisaties geroeyd. De meer-derheid van de leden bleef Unitas echter trouw, totdat in 1912 het lidmaat-schap van Unitas vanaf de preekstoel werd verboden. Vanaf dat moment waren pleidooien voor een interconfessionele organisatie taboe. De chris-te-lijke vakorganisatie wist zich slechts in Limburg te handhaven, onder dek-king van de dispensatie die de bisschop van Roermond aan de christelijke mijnwerkersbond had verleend.<sup>11</sup>

#### *Stands- of vakorganisaties*

In 1906 sloten de standsorganisaties zich aaneen in de *Federatie der dioce-sane RK Volks- en Werklidenbonden*. Drie jaar later verenigden de vakor-ganisaties zich in het *RK Vakbureau*. Het RK Vakbureau achtte de stands-organisatie steeds meer overbodig en belemmerend voor de vakantie. Bij stakingen had de vakbeweging bijvoorbeeld behoefte aan plaatselijke coö-rdinatiepunten tussen de verschillende vakbonden, zoals de socialistie die hadden in zogenaamde bestuurdersbonden. Deze bonden bestonden uit de besturen van de plaatselijke vakorganisaties. De plaatselijke volks- en werklidenbonden hadden op dit gebied geen taak en wensten ook niet on-der leiding van het RK Vakbureau aan dergelijke activiteiten mee te wer-ken. Daarom bepleitte het RK Vakbureau de omvorming van de op *indivi-duel lidmaatschap* gebaseerde standsorganisaties tot katholieke bestuur-dersbonden, zoals die in de diocesen Breda en Den Bosch in de vorm van het *RK Gliedenbondstelsel* waren ontstaan. De Federatie voelde er van-zelfsprekend weinig voor op deze manier in de vakorganisatie op te gaan. Deze machtsstrijd werd versterkt door het ideologische conflict tussen de zogeheten *Leidse* en *Limburgse school*. In het Leidse kamp treft men, be-halve de vertegenwoordigers van het RK Vakbureau, Prof. dr. J. Aengenent en Mr. P. Aalberse aan. Aengent was docent aan het groot-seminarie te Warmond en geestelijk adviseur van de *Katholieke Sociale Actie (KSA)*, de koepel van alle katholieke sociale instellingen. Aalberse bekleedde het rechtskundig advieserschap van het Vakbureau en was direc-teur van de KSA.

Tegenover zich vonden zij de secretaris van de Limburgsche RK Werklie-denbond, de ex-typograaf H. Hermans en Dr. H.A. Poels, geestelijk advi-seur van de bond en vanaf 1910 aalmoezenier van sociale werken in de Mijnsreeck. De Limburgse school pleitte voor een *dubbelstructuur* waarbij naast de vakorganisatie de standsorganisatie zou staan. De Leidse richting verdacht Poels c.s. ervan, de weg naar een interconfessionele vakbeweging

open te willen houden. De *interconfessionele* vakbeweging zou dan geflankeerd worden door een *confessionele* standsorganisatie die de algemene materiële en religieuze belangen van de arbeiders zou behartigen.

De Leidse school opteerde daarentegen voor een *enkelstructuur*. 'De vakorganisatie is standsorganisatie bij uithemendheid', stelde Aalberse in 1914.<sup>12</sup> De vakorganisatie diende ook de religieuze belangen van de arbeiders te behartigen. Bemoedens van de kerk met de vakorganisatie was daarom gerechtvaardigd.

In 1915 kwam het tot een breuk tussen het Vakbureau en de Federatie. Het episcopaat trachtte de samenwerking tussen beide zusterorganisaties te herstellen door het communiqué van 1916. Dit communiqué erkende voor het eerst formeel de zelfstandigheid van de RK vakbeweging, maar honoreerde niet de wens tot omvorming van de arbeidersbeweging volgens het RK Gildenbondstelsel. De taken tussen de vak- en standsorganisaties werden volgens een voorstel van Poels verdeeld. Leden van de vakorganisaties werd verplicht *individueel* lid te worden van de standsorganisatie.

Als poging om het conflict tussen vakbureau en Federatie te pacificeren is het communiqué mislukt: ook na 1916 gingen de vijandelijkheden door. In 1925 kwam op aandringen van het episcopaat een fusie tot stand. De standsorganisaties kregen de opdracht voortaan ook als plaatselijke vakcentrales op te treden. De dubbelstructuur bleef echter gehandhaafd. In de wetgevende vergadering van de nieuwe landelijke centrale beschikten de standsorganisaties zelfs over twee stemmen meer dan de vakbonden (namelijk 30 tegen 28).<sup>13</sup>

## 2 De geschiedenis van de Christelijke Mijnwerkersbond

### 2.1 De oprichting

Tegen deze achtergrond speelde het ontstaan van de Algemeene Bond van Christelijke Mijnwerkers zich af. De ABCM is voortgekomen uit de *Centrale Bond van RK Mijnwerkersverenigingen in Limburg*, die in 1903 werd opgericht. Op dat moment was er in het oosten van Zuid-Limburg, als gevolg van de uitbreiding van de mijnindustrie sinds 1899, een turbulente ontwikkeling gaande die de oude structuren in deze nagenoeg homogene katholieke samenleving doorbrak. De hele mijnstreek had in 1900 69.736 inwoners. In 1935 waren dat er 242.444. De mobiliteit was groot; het totaal aantal personen dat tussen beide jaren voor kortere of langere tijd in de streek heeft gewoond, bedraagt 1,25 miljoen. Door de immigratie nam het percentage niet-katholieken sterk toe. In Heerlen steeg hun aandeel van

2,5% van de totale bevolking in 1899 tot 24,2% in 1920. In Kerkrade deed zich een stijging voor van 0,5% naar 21,2%.<sup>14</sup>

Teneinde het groeiend aantal mijnwerkers te organiseren, nam Mgr. Dr. W. Nolens, katholiek kamerlid voor het district Venlo, het initiatief tot de oprichting van plaatselijke *RK Mijnwerkersverenigingen*. Hij wenste echter geen organisaties 'in den modernen zin (...) als in Engeland, Duitsland en ons land bestaan, die machtsvertoon beoogen en zich tussen patroon en werkmans trachten te stellen'. Het is dus niet verwonderlijk dat de Centrale Bond van RK Mijnwerkersverenigingen zich niet tot een echte vakbond ontwikkelde, maar een 'onvruchtbare vergadermachine' bleef, waar arbeiders nauwelijks belangstelling voor hadden.<sup>15</sup>

Dit veranderde met de komst van Nederlandse mijnarbeiders uit Duitsland. Zij waren daar actief geweest in de Duitse Christelijke bonden. Vanwege hun aandeel in de staking die in 1905 in het Ruhrgebied uitbrak, waren zij als 'lästige Ausländer' over de grens gezet. Onder hen bevond zich C. Zielemans, die de leiding op zich nam van een beweging voor een Limburgse interconfessionele bond.

Het streven naar een christelijke organisatievorm was overigens niet tot mijnwerkers beperkt. In 1906 discussieerden ook de Maastrichtse aarde- en steenwerkers over de positie van de geestelijk adviseur en de katholieke grondslag. In Venlo richtten bouwvakkers met steun van de plaatselijke geestelijkheid een christelijke vakbond op. Voorts werkten veel Limburgers in Duitsland als bouwvakker of mijnwerker. Vaak waren zij lid van de Duitse Christelijke bonden. Deze bonden hadden ook bloeiende afdelingen in de Limburgse grensplaatsen.<sup>16</sup>

Toen het episcopaat het interconfessionalisme afwees, wist Nolens, samen met jonkheer C. Ruijs de Beerenbrouck (zoon van de commissaris van de koningin) de bisschop van Roermond, Mgr. J. H. Drehmans, over te halen een uitzondering te maken voor de mijnwerkers. De bisschop stond de oprichting van een christelijke mijnwerkersbond toe. Per 1 januari 1908 traden de statuten van de ABCM in werking. Hoewel het officieel om een nieuwe organisatie heette te gaan, ging in feite de oude Centrale Bond van RK Mijnwerkersverenigingen in de ABCM op. Het blad *De Mijnwerker*, dat sinds 1907 onder redactie van kapelaan Oberijé verscheen, verhuisde mee. Voorzitter en vrijgestelde werd Zielemans.<sup>17</sup>

### 2.2 De interne organisatie: de interconfessionele dubbelstructuur

De ABCM was geen federatie, zoals Unitas. De bond was opgezet volgens het organisatieplan van de Duitse christelijke bonden. Dit hing samen met de sterke oriëntatie van de christelijke leiders op Duitsland. Ook daar voltrok zich in het begin van deze eeuw een 'Gewerkschaftsstreik'. De discussie ging tussen de aanhangers van de *Berliner Fachabteilungen*, katho-

lijke organisaties die het gebruik van het stakingswapen verwerpen, en de voorstanders van de *Christelijke Gewerkschafte*. De christelijke bonden werden de inmening van de kerk in vakbondsangelegenheden af. Feitelijk waren de Christelijke Gewerkschafte veel sterker dan de Fachabteilungen. Daarom kregen zij ook de steun van de meerderheid van de Duitse bisdommen. In 1912 werd de strijd beslist door een brief van de paus, waarin deze te kennen gaf de christelijke bonden te willen tolereren.<sup>18</sup>

Naar het Duitse voorbeeld kende de ABCM één centrale leiding en één weerstandskas. Plaatselijk werden er 'betaalplaatsen' ofwel afdelingen opgericht. Van deze afdelingen waren zowel katholieke als protestantse arbeiders lid. De oprichting van de afdelingen gebeurde meestal vanuit de reeds bestaande RK Mijnwerkersverenigingen. Deze verenigingen beperkten hun activiteiten in het vervolg tot de taken van een confessionele standsorganisatie. Hoewel vakbondsleden niet verplicht waren lid van de mijnwerkersverenigingen te zijn, werd daar door de leiding wel op aangedrongen. Op deze wijze ontstond een interconfessionele dubbelstructuur.<sup>19</sup>

## 2.3 De aantrekkingskracht van het interconfessionalisme

Heeft het interconfessioneel ideaal dat de ABCM propageerde onder de mijnwerkers aanhang gevonden? Een eerste aanwijzing geeft de ontwikkeling van de ledentallen van zowel de christelijke bond als de socialistische *Algemeene Nederlandse Mijnwerkers Bond (ANMB)* die in 1909 werd opgericht. Deze ledentallen zijn weergegeven in tabel 1.

Uit de tabel blijkt dat het ledental van de ABCM tot en met 1912 weliswaar voortdurend toenam, maar dat de groei geen gelijke tred hield met die van het totaal aantal mijnwerkers. Tussen 1913 en 1917 nam de aantrekkingskracht van de bond sterk af. Het teruglopend ledental dwong de ABCM tot een noodsprong: in 1914 sloot men zich aan bij de Duitse christelijke mijnwerkersbond. In ruil voor financiële ondersteuning kwam men daarmee onder het gezag van het Duitse hoofdbestuur in Essen te staan. Deze situatie duurde tot 1924.<sup>20</sup>

Pas na de oorlog nam de aanhang van de bond weer toe. Maar de ontwikkeling van het ledental kan dan niet langer als indicator gelden voor de aantrekkingskracht van het interconfessioneel ideaal. In 1918 hadden de protestante mijnwerkers zich namelijk afgescheiden en een eigen vakbond opgericht. De ABCM was alleen in naam nog interconfessioneel.<sup>21</sup>

De cijfers over de ABCM kunnen niet uitsluitend als maatstaf voor de aantrekkingskracht van het interconfessionalisme worden opgevat. De tabel laat immers zien dat de neutrale ANMB min of meer dezelfde ontwikkeling doormaakte als de ABCM. Die overeenkomst is niet vreemd. De problemen waarmee de beide organisaties werden geconfronteerd waren immers

Tabel 1. De ontwikkeling van het ledental van de ABCM en de ANMB tussen 1904 en 1920

|      | ABCM |      | ANMB |      | overige |   | totaal georganiseerden |      | totaal aantal mijnwerkers |  |
|------|------|------|------|------|---------|---|------------------------|------|---------------------------|--|
|      | abs. | %    | abs. | %    | abs.    | % | abs.                   | %    | abs.                      |  |
| 1904 | 225  | 10,7 |      |      |         |   | 225                    | 10,7 | 2103                      |  |
| 1905 | 450  | 20,8 |      |      |         |   | 450                    | 20,8 | 2162                      |  |
| 1906 | 518  | 20,1 |      |      |         |   | 518                    | 20,1 | 2579                      |  |
| 1907 | 587  | 19,5 |      |      |         |   | 587                    | 19,5 | 3013                      |  |
| 1908 | 969  | 20,6 |      |      |         |   | 969                    | 20,6 | 4694                      |  |
| 1909 | 1060 | 19,7 |      |      |         |   | 1060                   | 19,7 | 5374                      |  |
| 1910 | 1185 | 18,4 | 484  | 7,5  |         |   | 1668                   | 25,9 | 6448                      |  |
| 1911 | 1207 | 18,1 | 700  | 9,7  |         |   | 2007                   | 27,7 | 7238                      |  |
| 1912 | 1341 | 16,8 | 700  | 8,8  |         |   | 2041                   | 25,5 | 7991                      |  |
| 1913 | 1223 | 13,3 | 752  | 8,2  |         |   | 1975                   | 21,4 | 9228                      |  |
| 1914 | 500  | 4,7  | 750  | 7,0  |         |   | 1250                   | 11,7 | 10728                     |  |
| 1915 | 800  | 7,7  | 615  | 5,9  |         |   | 1415                   | 13,6 | 10429                     |  |
| 1916 | 1089 | 9,3  | 1030 | 8,8  |         |   | 2119                   | 18,1 | 11718                     |  |
| 1917 | 1376 | 9,6  | 1104 | 7,7  |         |   | 2480                   | 17,3 | 14300                     |  |
| 1918 | 1656 | 9,4  | 2310 | 13,1 |         |   | 3966                   | 22,4 | 17676                     |  |
| 1919 | 5616 | 27,8 | 3550 | 17,6 | 123     |   | 9289                   | 46,0 | 20196                     |  |
| 1920 | 5855 | 25,7 | 3812 | 16,8 | 1550    |   | 11117                  | 48,9 | 22752                     |  |

Toelichting: de ledentallen zijn uitgedrukt in absolute cijfers en als percentage van het totaal aantal mijnwerkers. De gegevens hebben telkens betrekking op de toestand per 1 januari. De cijfers in de kolom ABCM van 1904 tot en met 1907 geven het ledental van de Centrale Bond van RK Mijnwerkersverenigingen weer.

Bron: R. Dieteren, Mens en Mijn, Heerlen, 1953, p. 319-321.

voor een deel gelijk. Vóór de jaren dertig vertoonde de Limburgse mijnwerkersbevolking nog alle kenmerken van een eerste generatie fabrieksarbeiders: een hoge mobiliteit en onwennigheid tegenover industriële organisatievormen, hetgeen zich ondermeer uitdrukte in een geringe belangstelling voor vakbonden. Daarbij kwam dat tijdens de Eerste Wereldoorlog veel 'gevestigde' mijnwerkers onder de wapenen werden geroepen.<sup>22</sup>

Het socialisme van de ANMB ging de mijnwerkers in Limburg geleidelijk toch meer aanspreken dan het interconfessioneel ideaal van de ABCM. In de jaren 1914 en 1918 overvleugelde de ANMB de christelijke bond. De veranderde verhoudingen blijken niet alleen uit de ledenaantallen. Op 20 juni 1917 nam de ANMB het initiatief tot een staking, tenslotte een minimumloon en een acht-urige werkdag af te dwingen. Het bestuur van de ABCM verklaarde de eisen te steunen, maar een staking af te wijzen. Toch namen leden van de christelijke bond in Kerkrade en Heerlen aan de staking deel.<sup>23</sup>

Hoewel het ledental van de ABCM zich in de jaren daarop herstelde, weerspiegelen deze officiële cijfers niet de werkelijke steun voor de neutrale bond. Bij de geheime verkiezingen van arbeidersvertegenwoordigers voor

het Algemeen Mijnwerkersfonds, het pensioenfonds van de mijnwerkers, behaalden de kandidaten van de ANMB in 1922 niet minder dan 58% van de stemmen.<sup>24</sup>

Ook in vergelijking met de confessionele organisatievorm is de verminderde aantrekkingskracht van het interconfessionalisme te constateren. Het ledental van de katholieke standsorganisatie in Limburg, de Limburgsche RK Werkliedenbond, bedroeg in 1911 5195. In 1918 was het ledental niet gedaald, zoals bij de ABCM, maar juist gestegen tot 14800 – vrijwel verdrievoudigd dus. De confessionele standsorganisatie deed het in die periode aanmerkelijk beter dan de interconfessionele vakorganisatie.<sup>25</sup>

### 3 Opkomst en verval van het Limburgse interconfessionalisme

Hoe kan de opkomst en het verval van het interconfessionalisme dat de ABCM voorstond worden verklaard? Om te beginnen: is de opkomst een uiting van verzet tegen de verzuiling geweest of eerder het resultaat van een tactische keuze van een deel van de katholieke elite? Die vraag kan alleen beantwoord worden door de denkbeelden en handelingen van de leiders van de ABCM te vergelijken met de ideeën en activiteiten van de katholieke leiders van de Limburgse school, die met de ABCM sympathiseerden.

#### 3.1 Opkomst van het interconfessionalisme in Limburg

##### 3.1.1 *De ideeën van de leiders van de ABCM*

Het wezen van een interconfessionele vakbond zoals de ABCM wordt onvoldoende weergegeven door de omschrijving dat zowel katholieke als protestante arbeiders lid konden zijn. De christelijke vakbeweging onderscheidde zich veelal door de resolute afwijzing van de directe kerkelijke controle over vakbondsactiviteiten. Deze directe controle bestond uit de benoeming van een geestelijk adviseur door de bisschop. Bovendien was bisschoppelijke goedkeuring van de statuten vereist. De strijd om het interconfessionalisme ging in feite over de grens tussen het wereldlijke en religieuze domein.

Dit betekent allerm minst dat de leiders van de ABCM zich niet aan de christelijke zedenleer gehouden achtten. Daartoe vond men directe kerkelijke bemoeienis echter niet nodig. Kapelaan Oberijé, redacteur van *De Mijnwerker*, formuleerde het als volgt: 'de leden zijn niet enkel arbeiders, maar ook Kristenen en tegelijkertijd leden der confessionele arbeidersve-

reëningen, waarin aan hun begrippen omtrent de zedelijkheid der vakacties door de competente kerkelijke leiders de noodige correctie aan te brengen is.'<sup>26</sup>

Op het gebied van de economische strijd werd de kerk echter niet competent geacht. Zielemans stelde in 1907: 'De Kristelijke Gewerkschafte zijn rein maatschappelijke bonden omdat ze rein maatschappelijke doeleinden nastreven.'<sup>27</sup> Bemoeienis van de kerkelijke leiders zou de ontwikkeling van de vakorganisatie belemmeren. *De Mijnwerker* schreef in 1908 dat in landen met een gemengde bevolking een vakorganisatie die niet nationaal is, niet gecentraliseerd is en niet steunt op één weerstandskas, het steeds moet afleggen tegenover een andere die deze eigenschappen wel heeft.<sup>28</sup>

Als maatschappelijk doel zagen de leiders van de ABCM het bevorderen van sociale wetgeving, het afsluiten van collectieve arbeidsovereenkomsten en het werkstelliging van medezeggenschap in instellingen en fondsen waaraan arbeiders meebetaalden. Als uiterste middel accepteerde de bond de werkstaking. Het gebruik van dit wapen was echter aan voorwaarden gebonden. Zo moest beslechting van het conflict langs vreedzame weg beproefd zijn, was toestemming van het centraal bestuur vereist en diende de stakingskas goed gevuld zijn.<sup>29</sup>

Deze ideeën zijn gelijk aan de opvattingen die binnen de moderne socialistische vakorganisaties leefden. Het doel van de vakorganisatie was volgens Oberijé zoveel mogelijk vakgenoten te organiseren om bij de vaststelling en de uitvoering van het arbeidscontract op z'n minst een gelijke partner van de werkgevers te zijn. Samengaan met neutrale bonden was echter onmogelijk omdat daarin de socialisten domineerden die de onvoorwaardelijke klassenstrijd predikten en een intolerant klimaat tegenover religie creëerden.<sup>30</sup> Om toch zoveel mogelijk beroepsgeenoten te organiseren waren confessionele organisaties uit den boze en dienden de interconfessionele vakbonden zich op politiek en religieus terrein neutraal op te stellen. Het samengaan van katholieken en protestanten kon slechts verboden worden indien er gevaren voor het geloof aan verbonden waren, aldus Oberijé.<sup>31</sup>

De bewijslast inzake de vraag naar katholieke of christelijke vakorganisaties wordt in deze redenering omgedraaid. Het episcopaat had slechts een uitzondering voor de mijnwerkers gemaakt. De leiders van de ABCM meenden echter dat de christelijke of zelfs de neutrale vakorganisatie regel was, waarvan alleen afgeweken mocht worden als er gevaren voor het geloof bestonden. Het ideaal van de christelijke vakorganisatie is, zo schreef *De Mijnwerker* in 1908, 'de Geheele Kristelijk geloovige Nederlandsche arbeiderschapp, Katholiek of Protestant, vakgewijze aaneengesloten in nationale Kristelijke vakverenigingen, samengestengeld door een nationaal Kristelijke bond, regelende de vakbelangen met eerbiediging der onderscheidene geloofsovertuiging der leden'.<sup>32</sup>

Vanuit deze filosofie was de ABCM betrokken bij de oprichting van het

Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV), dat aanvankelijk een interconfessioneel karakter had.<sup>33</sup>

### 3.1.2 *De ideeën van de Limburgse School*

Volgens de christelijke vakbondsleders dienden vakbonden zich los van het kerkelijk gezag te organiseren. Als zodanig kan het interconfessionalisme als verzet tegen de verzuiling worden gezien. Dit betekent allerm minst dat de katholieke elite die het interconfessionalisme ondersteunde dezelfde motieven had. Tot deze sympathisanten behoorden Ruijs de Beerenbrouck, Hermans en Poels. Door welke ideeën lieten deze vertegenwoordigers van de zogeheten Limburgse School zich leiden?

#### *C. Ruijs de Beerenbrouck*

Jonkheer C. Ruijs de Beerenbrouck, de latere minister-president, bekleedde verschillende leidende posities binnen het Limburgse katholieke organisatieleven, waaronder het juridisch adviesrusschap van de Limburgse RK Volksbond, de koepel van alle katholieke arbeidersorganisaties. Net als Nolens had hij in 1906 de christelijke organisatie voor de mijnwerkers bij bisschop Drehamms aanbevolen. Zijn ideeën blijken uit het rapport 'Vakorganisatie in het bisdom Roermond', dat hij in 1908 voor de bisschop schreef.

Op basis van het aantal aardewerkers adviseerde hij voor dit beroep een katholieke vakorganisatie. Mijnwerkers en bouwvakkers, beroeps groepen die sterk op Duitsland georiënteerd waren, konden wat hem betrof lid worden van de Duitse christelijke bonden. Voorwaarde was wel dat de arbeiders tevens lid zouden worden van een confessionele arbeidersvereniging. De RK Mijnwerkersverenigingen waren zulke organisaties. Hun voornaamste taak was de behartiging van de geestelijke en religieuze belangen van de arbeiders. Het middel daartoe was 'volksontwikkeling'. Onder deze vlag ging een heel diverse lading schuil. Zo vormde de confessionele arbeidersverenigingen nieuwe, bekwame leiders voor de vakbeweging en bereidden ze arbeiders op het lidmaatschap van de vakbond voor. Volksontwikkeling had evenwel ook tot doel arbeiders te behoeden voor het afdwalen op sociaal, politiek of religieus gebied. ABCM-bestuurder M. Viehoff schreef bijvoorbeeld in 1911: 'Door de immigratie komen vele nieuwe mensen met verkeerde ideeën. Door ontwikkeling in de confessionele vereenigingen wordt besmetting voorkomen'.<sup>34</sup>

Het streven naar onafhankelijke vakbonden en de zorg voor de religieuze belangen waren doelstellingen die samen bleken te gaan. De standsorganisatie vormde het compromis, waarop de interconfessionele vakbondsleders en de vooruitstrevende katholieke elite elkaar vonden. Door het lid-

maatschap van de confessionele arbeidersverenigingen kon de Limburgse geestelijkheid toch over de geestelijke belangen van de leden van de ABCM blijven waken.

#### *H. Hermans*

H. Hermans vervulde net als Ruijs een groot aantal functies binnen de katholieke arbeidersbeweging. Hij was ondermeer secretaris van de Limburgse Volksbond. Aanvankelijk was hij allerm minst een voorstander van het interconfessionalisme, dat hij een bedreiging achtte voor de katholieke organisaties. Het succes van het NVV deed hem van gedachte veranderen. In 1908 verscheen zijn 'Handboek van de moderne vakbeweging'. Daarin sprak hij zich weliswaar niet rechtstreeks uit voor de sinds 1906 verboden interconfessionele organisatie, maar wel was het boek opgedragen aan de christelijke vakbeweging in Nederland en ook bevatte het een voorwoord van Ariëns.<sup>35</sup>

Indien het juist is dat Hermans het interconfessionalisme een warm hart toedroeg, dan verbond ook hij daar de voorwaarde aan dat arbeiders middels het lidmaatschap van een confessionele arbeidersvereniging binnen het gaarrel van de katholieke arbeidersbeweging bleven. Als secretaris van de Limburgse RK Volksbond streefde hij ernaar de onafhankelijke mijnwerkersverenigingen binnen het verband van de Limburgse Volksbond te brengen.

Deze in 1900 opgerichte bond was bedoeld als koepel van alle arbeidersorganisaties in Limburg. De Volksbond was een *gildenbond*: leden waren geen individuen, maar sociale organisaties met zeer uiteenlopende kenmerken. In 1904 werd besloten dat het lidmaatschap van de Volksbond beperkt moest worden tot plaatselijke vakbonden. Deze zouden zich voor de behartiging van de algemene arbeidersbelangen bij de Volksbond aansluiten. In feite preludeerde de Limburgse katholieke arbeidersbeweging hiermee op het later door de Leidse school beoogde RK Gildenbondstelsel. Dit ideaal werd in Limburg echter nooit verwezenlijkt, omdat de grootste beroepsgroep, de mijnwerkers, interconfessioneel georganiseerd was. Bovendien bleven ook de mijnwerkersverenigingen buiten de Volksbond.<sup>36</sup>

Hermans stelde in 1908 in de onafhankelijke organisatie van de mijnwerkers grote risico's te zien: 'voor zover naat de bestaande christelijke vakverenigingen ook nog katholieke mijnwerkersverenigingen worden opgericht, gaat de organisatie voor dit bedrijf in de verkeerde richting. (...) In plaats van de thans bestaande mijnwerkersverenigingen moeten dus komen vakbonden die alle werklieden omvatten'. Door het bestaan van mijnwerkersverenigingen in plaatsen die weinig andere arbeiders telden, bleven deze laatste ongeorganiseerd. Bovendien vreesde Hermans dat de

'kastegeest der mijnwerkers' zou leiden tot scheuring op andere terreinen van het openbare leven. Hij noemde met name het staatkundig gebied: 'de in alles afgescheiden arbeiders zullen tenslotte ook een eigen politiek willen voeren'.<sup>37</sup>

Naar aanleiding van deze problematiek schreven Hermans en Ruijs de nota 'Grondslagen van samenwerking tusschen de organisaties der mijnwerkers en die van andere bedrijven in het verband van de Limburgsche RK Volksbond'.<sup>38</sup> In dit rapport werd het op de vakorganisatie gebaseerde gildenbondstelsel losgelaten. Door de interconfessionele grondslag van de ABCM en doordat in de meeste plaatsen te weinig beoefenaars van hetzelfde beroep woonden om een vakbond te kunnen oprichten, dreigden veel arbeiders buiten de katholieke arbeidersbeweging te blijven. Deze ongeorganiseerde arbeiders zouden een makkelijke prooi voor de nationale vakbonden van de socialisten vormen. Daarom waren er plaatselijk algemene arbeidersverenigingen nodig waar arbeiders *individueel* lid van konden worden: standorganisaties. Indien er in een plaatselijke volksbond voldoende beoefenaars van eenzelfde vak waren, konden deze een vakafdeling oprichten.

Deze redenering betekende dat de RK Mijnwerkersverenigingen zich moesten omvormen tot afdelingen van de Volksbond. De mijnwerkers voelden hier weinig voor. Veel priesters waren volgens hen de christelijke bond niet goed gezind. 'Bij aansluiting aan de Volksbond zouden deze priesters hun invloed kunnen aanwenden ten nadele van onzen vakbond.' 'Mijnwerkers zien in de Volksbond eene aan de christelijke vakorganisatie vijandige vereniging', aldus vertegenwoordigers van de mijnwerkersverenigingen tijdens fusiebesprekingen met de Volksbond in 1908.<sup>39</sup>

In 1910 werden de pogingen van de Volksbond om de mijnwerkersverenigingen te annexeren doorkruist door de heroprichting van de Centrale bond van RK Mijnwerkersverenigingen. Pas toen Poels in 1911 voorzitter van de Centrale Bond werd, fuseerde deze met de Volksbond tot de *Limburgsche RK Werkliebenbond*, een zuiver uit arbeidersorganisaties bestaande standorganisatie. Op plaatselijk niveau bleven echter de mijnwerkersverenigingen bestaan.<sup>40</sup>

Had Hermans in 1908 reeds praktische bezwaren tegen het gildenbondstelsel, enkele jaren later wees hij die organisatievorm ook om principiële redenen af. Door het collectieve lidmaatschap van vakverenigingen zouden in de katholieke arbeidersbeweging al spoedig de materiële belangenbehartiging op de voorgrond treden, ten koste van de zedelijke en religieuze belangen. De plaats van de vakbeweging als grondslag van de katholieke arbeidersbeweging werd ingenomen door de standorganisatie. De standorganisatie stond niet naast de vakorganisatie en was er evenmin onafhankelijk van; de vakorganisatie was een onderdeel van de standorganisatie, aldus Hermans in 1911.<sup>41</sup>

### H. Poels

Dr. H. A. Poels werd in 1910 tot aalmoezenier van sociale werken in de Mijnstreek benoemd. Vanaf dat moment was hij de leidende figuur in het netwerk van katholieke instellingen.

Al in 1903 had Poels gewezen op de noodzaak tijdig katholieke sociale instellingen in het leven te roepen. Zijn pleidooien voor vakverenigingen als strijdorganisaties hadden hem in de ogen van de conservatieve geestelijken en katholieke werkgevers weinig geliefd gemaakt.<sup>42</sup>

Poels wierp zich op als verdediger van de christelijke organisatie van de mijnwerkers tegen de voortdurende aanvallen vanuit de andere diocesen. Hij beled hartstochtelijk het ideaal van de interconfessionele vakorganisatie: de scheiding van het kerkelijke en het wereldlijke gezag. Zo betoogde Poels dat leken op sociaal-economisch gebied zelfstandig waren: 'de vakorganisatie heeft tot doel de regeling der economische verhoudingen die in zeer, zeer veel gevallen van stoffelijke aard zijn. Zij is slechts katholiek in de mate waarin haar leden katholiek zijn'.<sup>43</sup> Deze scheiding gold niet alleen voor de vakorganisatie, maar opmerkelijk genoeg ook voor de standorganisatie. 'De voornaamste taak van de standorganisatie is altijd geweest de godsdienstige, zedelijke en culturele vorming van de mensen, van de arbeiders. Deze hoogste taak heeft zij immer vervuld in samenwerking met de kerk. Op wereldlijk terrein, waar zij te zorgen heeft voor de stoffelijke belangen van de arbeiders, heeft zij altijd sterk naar voren gebracht dat zij zelf verantwoordelijk, maar dan ook zelf meester en niet onderworpen aan de kerk is'.<sup>44</sup> Hier wankelt het beeld van de conservatieve standorganisatie, die bedoeld is om de vakbonden te overheersen. Ook binnen de standorganisatie lijkt er ruimte voor zelfstandigheid van leken en een van de kerk onafhankelijke koers.

Zo eenduidig liggen de zaken echter niet. Hoewel Poels de kerk het gezag op wereldlijk terrein ontzegde, definieerde hij aan de andere kant het wereldlijke als niet-neutraal: 'Elke handeling is zedelijk'.<sup>45</sup> Leken waren steeds en overal aan het leergezag van de clerus onderworpen. 'De gewone mensch kan, vooral tegenwoordig, niet ongedeerd alleen door het leven gaan. Meer dan ooit heeft hij leiding nodig', aldus Poels in 1912.<sup>46</sup>

De oplossing voor de 'sociale kwestie' zocht Poels in de herkerstening van de samenleving. De sociale kwestie werd volgens hem veroorzaakt door het verdwijnen van de godsdienst uit de volkshuishouding. Leidraad voor het herstel van dit verbroken contact tussen kerk en maatschappij was de volgens *standen* georganiseerde middeleeuwse samenleving. Iedere stand diende binnen de maatschappij een rechtvaardige plaats te krijgen. Omdat deze standen in de moderne samenleving ontbraken, moest de katholieke sociale beweging 'de verschillende soorten van mensen die aan zo verschillende voortdurende gevaren zijn blootgesteld op godsdienstig en zedelijk gebied,

in eigen, door ons zelf georganiseerde maatschappelijke groepen onderbrengen'. Die groepen waren de standsorganisaties.<sup>47</sup> 'In de bijna geen parochiën meer kennende mierenesten der moderne industriedistricten', schreef Poels in 1921, 'is de standsorganisatie het waarachtig Leger des Heils, dat in arbeiderstreinen en in mijnen, overal waar geen priesters kunnen komen, zijn leeken-apostolaat stelt'.<sup>48</sup>

#### *De standsorganisatie als centrale van alzijdig dienstbetoon*

Bij de herkerstening van de Mijnstreek kreeg de Limburgsche RK Werkliedenbond, de standsorganisatie waar Poels sinds 1911 voorzitter van was, de hoofdrol toebedeeld. Vanuit deze organisatie werd de herkerstening van de samenleving vorm gegeven door de oprichting en centralisatie van een veelheid aan katholieke instellingen. Het betrof hier ondermeer secretariaten van arbeid, spaar- en verzekeringsinstellingen, verbruikscööperaties, arbeidsbeurzen en woningbouwverenigingen. Door middel van vertegenwoordigers in de besturen van deze organisaties hield de Werkliedenbond een vinger aan de pols. Al deze instellingen hadden gemeen dat ze maatschappelijke dienstverlening koppelden aan religieuze criteria. De filosofie die hierachter schuil ging, verwoordde Poels als volgt: 'Met het oog op de nu eenmaal zinnelijke menselijke natuur, moet de standsorganisatie, wil zij bij de katholieke arbeiders meer belangstelling voor de hoogere belangen, wekken, in de toekomst veel meer ook voor deze stoffelijke belangen doen'.<sup>49</sup>

De in 1912 te Heerlen opgerichte RK Arbeidsbeurzen had bijvoorbeeld niet alleen tot doel te bemiddelen tussen werkgevers en werkzoekenden. Zij diende tevens 'slechte elementen' te weren; boeken en schapen te scheiden. Arbeiders die om bemiddeling vroegen moesten in het bezit zijn van een verklaring van goed gedrag, ondertekend door de adviseur van de plaatselijke standsorganisatie of een katholiek of protestants geestelijke. Socialisten vielen buiten de boot. Een ander voorbeeld betreft het paradedepartement van de katholieke instellingen, de centrale van woningbouwcorporaties 'Ons Limburg'. Deze hield zich niet alleen bezig met woningbouw, maar ook met woningbeheer. Actieve en leidinggevende socialisten werden uit de woningen geweerd. Uit het archief van de Staatsmijnen blijkt dat de bemoeienis van woninginspecties, zoals ook Ons Limburg die kende, zich tot in de kleinste details van het privé-leven van de huurders uitstrekte.<sup>50</sup> De aandacht van de katholieke arbeidersbeweging voor de materiële belangen van de arbeiders, betekende dat voorzieningen op het terrein van de eerste levensbehoeften van de bevolking – woningbouw, voedselvoorziening, verzekeringen, arbeidsbemiddeling – gekoppeld werden aan de overdracht van burgerlijke en religieuze waarden. Het zich buiten de kerk

opstellen kreeg repercussies op het materiële vlak. Dit was zeker het geval in de Limburgse samenleving waar het katholicisme domineerde en de levensvatbaarheid van niet-katholieke instellingen gering was.

Het streven van de leiders van de ABCM naar een interconfessionele vakbeweging kan weliswaar gezien worden als verzet tegen de verzuiling, aan de steun van de leiders van de Limburgse school lagen echter andere motieven ten grondslag. De interconfessionele mijnwerkersbond was in hun ogen onvermijdelijk om althans op indirecte wijze de invloed van de geestelijkheid op de arbeiders te handhaven. Het instrument daartoe was de standsorganisatie. Juist vanuit de standsorganisatie, die onder leiding stond van mannen als Ruijs, Hermans en Poels, kreeg de verzuiling van de Limburgse samenleving vorm. Daarbij stond de aandacht voor materiële zaken in dienst van een hoger belang: het behoud van de Mijnstreek voor de kerk.

### 3.2 Het verval van het interconfessionalisme

Door welke factoren werd de ondergang van het interconfessionalisme in Limburg veroorzaakt? Allereerst is van belang dat de mijnwerkers hun interconfessioneel ideaal trachtten te verwezenlijken in een nagenoeg homogeen katholieke streek, waar de invloed van de clerus op wereldlijke zaken groot was. Voorts maakte de sociaal-economische structuur van deze regio een sterke vakorganisatie onmogelijk. Bovendien vertoonde de mijnwerkersbevolking in de periode 1900-1920 weinig belangstelling voor de vakorganisatie. Dit betekende dat binnen de Limburgse katholieke arbeidersbeweging de standsorganisatie weldra de boventoon voerde.

Teneinde bischoppelijke goedkeuring te krijgen en op het gebied van de vakantie resultaten te boeken, sloten de christelijke vakbondsleders een bondgenootschap met de leiders van de Limburgse school. De basis van dit bondgenootschap vormde de confessionele arbeidersvereniging. In 1911 werd deze coalitie bezegeld met de opname van de mijnwerkersverenigingen in de koepel van de Limburgse standsorganisaties, de Limburgse RK Werkliedenbond. De prijs van dit bondgenootschap was het verwateren van het interconfessionele ideaal.

Het orgaan van de ABCM werd bijvoorbeeld lange tijd geredigeerd door de kapelaans Oberijé en Erens. Hoewel deze, zeker in het begin, het interconfessionalisme oprecht waren toegeedaan, stonden zij toch onder het gezag van de bisschop. Een merkwaardig detail is ook dat het blad *De Mijnwerker* een door de bisschop benoemde censor had. Voorts waren er op de vergaderingen van de ABCM meestal meerdere geestelijken aanwezig. Het is onwaarschijnlijk dat hun aanwezigheid niet minstens indirect invloed op de besluitvorming uitoefende. De ABCM stelde overigens 'de bereidwillige en vrijwillige medewerking van geestelijken zeer op prijs'.<sup>51</sup>

Hoewel de christelijke mijnwerkersbond officieel geen geestelijk adviseur had, was er wel een ereraad van adviseurs aan de organisatie verbonden. Deze bestond uit Ruijs, Nolens, Erens, Oberijé, dominee Biebericher en later Poels. Zij stonden slechts als adviseur te boek, maar toch ging van hen gezag uit. Zij bemiddelden bijvoorbeeld bij arbeidsconflicten. Nolens deed dat bij het conflict over het nieuwe arbeidscontract in 1909. Poels bemiddelde bij diverse gelegenheden, onder andere bij acties voor loonsverhogingen in 1912 en 1915.<sup>52</sup>

Uit een brief van Poels aan de bisschop blijkt dat hij een bewuste tactiek voerde om christelijke arbeiders en bestuurders van socialistische geschieden te houden. Gezamenlijke ledenvergaderingen achtte Poels 'de pest'. Gemeenschappelijke bestuursvergaderingen moesten zo weinig mogelijk plaats vinden. Liefst moest het contact beperkt blijven tot schriftelijke overeenkomsten. Op Poels' advies nam de ABCM niet aan de staking van 1917 deel.<sup>53</sup> De invloed van de ereraad liet zich, ondanks de politieke neutraliteit die de ABCM hoog in het vaandel droeg, ook op staatkundig gebied gelden. Bij de tweede Kamerverkiezingen van 1909 publiceerde *De Mijnwerker* een stemadvies van Nolens: 'Waarom stem ik op Ruijs?' Dit doet vermoeden dat politieke leiders zoals Nolens en Ruijs ook electorale voordelen zagen in de steun aan de interconfessionele mijnwerkersbond.<sup>54</sup> De keuze voor een interconfessionele mijnwerkersbond oefende op de aantrekkingskracht van de vakorganisatie weinig invloed uit: gedurende de hele periode was deze laag. Op materieel vlak konden de standsorganisaties de arbeiders meer bieden. Tijdens de Eerste Wereldoorlog was het juist de Limburgsche RK Werkliedenbond die het nodige deed op het gebied van de voedselvoorziening en de werkloosheid. Dit verklaart eens te meer waarom de standsorganisatie in Limburg een prominente positie innam.<sup>55</sup> De ABCM was in de periode 1908-1920 een zwakke vakbond die via de geestelijkheid en de katholieke politieke elite toegang kreeg tot wetgever en mijndirecties. Langs deze weg wist de bond resultaten te boeken, maar dit ging ten koste van zijn onafhankelijkheid. Er ontstond een vakbondkader dat probeerde te schipperen tussen de aspiraties van de arbeiders en de verwachtingen van de katholieke elite.

Het overheersende katholieke klimaat binnen de ABCM was voor de protestanten in 1918, toen hun aantal groot genoeg was om zich zelfstandig te organiseren, reden zich af te scheiden. In het jaar daarop trad de ABCM uit de CNV, want 'de gehele opzet van het verenigingsleven in Nederland brengt onze organisatie tot de praktische noodzakelijkheid van aansluiting bij het RK Vakbureau'. Deze aansluiting vond plaats op 12 september 1920.<sup>56</sup>

#### 4 Interconfessionalisme en verzuiling op nationaal niveau

Welke implicaties hebben deze gegevens voor de discussie over de relatie tussen verzuiling en interconfessionalisme op nationaal niveau? Ten einde dit vast te stellen is het nodig de opvattingen van Stuurman en Maassen als ook die van Perry en Van Meeuwen meer in detail weer te geven.

##### 4.1 De discussie over de Leidse en Limburgse school

Deze historici verschillen van mening over de ideologische lading van de ideeën van de Leidse en Limburgse school. Het conflict tussen deze scholen was, zoals bekend, een Nederlandse variant van de internationale richtingenstrijd onder katholieken die aan het eind van de negentiende eeuw ontbrandde. Het twistpunt was de visie op de sociale kwestie. Twee stromingen stonden tegenover elkaar: de school van Angers en de school van Luik. De *school van Angers* definieerde de sociale kwestie als een zuiver godsdienstig vraagstuk. De oplossing werd gezocht in het herstel van de morele waarden. De tussenkomst van de staat werd afgewezen.

De *Luikse* school zag de sociale kwestie behalve als een zedelijk ook als een economisch en juridisch probleem. Men achtte vorming van katholieke arbeidersorganisaties en sociale wetgeving noodzakelijk.

In de encyclicle *Rerum Novarum* van paus Leo XIII uit 1891 werd erkend dat de staat een taak had bij de oplossing van de sociale kwestie en ook de vorming van vakorganisaties die het recht op een rechtvaardig loon nastreefden werd toegestaan. De encyclicle zette de 'modernisten' binnen de katholieke kerk aan tot grotere sociale activiteit, maar bleek voor meerdere uitleg vatbaar, zodat de richtingenstrijd om de ideale organisatievorm niet luwde, maar juist toenam.<sup>57</sup>

De richtingenstrijd die zich in Nederland ontwikkelde, wordt door historici verschillend geïnterpreteerd. Van Meeuwen stelt dat Hermans en Poels, de voorlopers van de Limburgse school, als eerste taak van de standsorganisatie de religieuze vorming van de arbeiders zagen. De conservatieve mentaliteit van Angers zou in het Zuiden nog lang hebben doorgewerkt. Perry constateert dat de Leidse school nog het meest het arbeidersselement vertegenwoordigde.<sup>58</sup>

Een aantal feiten inspireren Stuurman en Maassen tot een lezing die hier recht tegenover staat. Het eerste feit is de verdediging van het interconfessionalisme door Poels c.s. tegen de aanvallen uit Leiden. Het tweede feit is de visie van Aengent en Aalberse op de taak van de vakbeweging. Deze zou ook de religieuze belangen van de arbeiders moeten bewaken en dus onder leiding van de kerk moeten staan. De verklaring voor deze tegenstrijdigheden zoeken Stuurman en Maassen in de verhoudingen tussen de ver-

schillende klassen en groepen binnen de katholieke bevolking. Maassen onderscheidt rond 1900 een drietal fracties, waarbij hij de begrippen Limburgse en Leidse school herdefinieert.

De Leidse school bestond volgens hem uit een clericale en een confessionele fractie. De clericale fractie was behept met de Angersmentaliteit, waars van elke sociale activiteit en ontkenning de scheiding tussen kerk en staat. De confessionelen wensten wel katholieke organisaties, mits de invloed van de kerk daarin was veilig gesteld.

De Limburgse school vormde de interconfessionele fractie, de Nederlandse variant van de Luikse school. Het streven naar christelijke vakorganisaties was onderdeel van een algemeen en aanhoudend verzet van katholieke arbeiders, progressieve geestelijken en de liberale fractie van de burgerij tegen de verzuling.

Door het succes van de interconfessionele verzetbeweging werden de clericale en confessionele fracties tot een bondgenootschap gedwongen. Deze tegenstelling beheerste de katholieke arbeidersbeweging tot in 1916. De Leidse school was uiteindelijk verantwoordelijk voor de verzuling, aldus Maassen.<sup>59</sup>

Ook over de afloop van het conflict is weinig overeenstemming. Volgens Stuurman en Maassen betekende het communiqué van 1916 een overwinning voor de Leidse school omdat stands- en vakorganisaties onder kerkelijk gezag werden geplaatst. Met de fusie van 1925 werd volgens hen de dubbelstructuur door het gildenbondstelsel vervangen. Van Meeuwen, Perry en ook T. Salemink concluderen echter dat Poels victorie kraaide: het episcopaat koos voor een dubbelstructuur en het verplichtte vakbondsleden op individuele basis lid te worden van de standsorganisaties.<sup>60</sup>

#### 4.2 De ideologische lading van de Limburgse school

Uit dit onderzoek ontstaat met betrekking tot de ideologische lading van de Limburgse school het volgende beeld. De Limburgse school was ten naauwste verweven met de door de burgerij en de geestelijkheid beheerste Limburgse Volksbond. Deze bond streefde voortdurend naar overkoeping van alle arbeidersorganisaties. Ten einde de katholieke organisaties voor arbeiders aantrekkelijk te maken werd in 1904 getracht de vakbeweging tot grondslag van de Volksbond te maken. Dit streven leed niet alleen schipbreuk doordat de beroepsstructuur een sterke vakbeweging onmogelijk maakte, maar ook door de weigering van de grootste beroepsgroep zich in katholieke organisaties te laten opnemen. De concurrentie van de Duitse christelijke bonden dwong de kerkelijke overheid de mijnwerkers hun christelijke organisatievorm te geven. Niet vergeten mag echter worden dat alle overige beroepsgroepen in Limburg katholiek georganiseerd moesten zijn.

Als gevolg van het mislukken van het gildenbondstelsel, nam rond 1910 de idee van de standsorganisatie als grondslag van de katholieke arbeidersbeweging vastere vorm aan. Landelijk kreeg de Limburgse school steun, omdat de standsorganisatie geschikt leek voor het bereiken van een van de meest elementaire doelstellingen van de kerk: het beschermen van de gelovigen tegen de gevaren van de moderne tijd.

Het communiqué van 1916 sterkte Poels en de zijnen in hun overtuiging dat de suprematie van de standsorganisatie het leidend principe van de katholieke arbeidersbeweging in Nederland zou worden. Dit leek bevestigd te worden toen de katholieke jongerenorganisatie kort na 1916 als standsorganisatie werd opgezet. Maar bij de organisatie van de werkgevers (1920), de reorganisatie van de Katholieke Sociale Actie (1920) en de fusie van het RK Vakbureau met de Federatie van diocesane RK Volks- en Werkliedenbonden (1925) werden de ideeën van de Limburgse school niet gehonoreerd. Het bisschoppelijk communiqué van 1916 was geen keerpunt, zoals Poels hoopte, maar een compromis. In de jaren daaropvolgend bleek de vakbeweging te sterk om de lijn die de Limburgse school had uitgezet te volgen.<sup>61</sup>

De oriëntatie van de vertegenwoordigers van de Limburgse school op de Luikse christendemocraten verklaart veel van hun ideologische positie. Hoewel op de Luikse sociale congressen de priester A. Potier een scherpe lijn trok tussen het sociaal-economische en het religieuze domein en kerkelijke bemoeienis met de vakorganisatie afwees, namen andere vertegenwoordigers van de Luikse school, waaronder bisschop Doutreloux, een minder extreme positie in. De sociale kwestie had voor hen wel degelijk religieuze dimensies: het behoud van de arbeiders voor de kerk stond voorop. Hoewel de christendemocraten, die zich in de Belgische Volksbond verenigden de materiële belangenbehartiging van arbeiders door vakorganisaties ondersteunden, ontwikkelde de vakbeweging zich onafhankelijk van de Volksbond. De leiding van de Volksbond was in handen van geestelijken en de vooruitstrevende burgerij.<sup>62</sup>

Ook in de Limburgse school was het arbeiderselement ondergeschikt. Naast de aandacht voor de materiële belangen van de arbeiders stond de intentie de machtspositie van de kerk te handhaven en te herstellen. Het verschil met de door de school van Angers beïnvloede clericale fractie was dat Poels en de zijnen de bereidheid bezaten nieuwe organisatievormen voor hun doelstellingen aan te wenden. Deze organisatievormen waren de moderne vakbeweging, tal van katholieke instellingen op sociaal terrein en contacten met de overheid teneinde wetgeving en subsidiestromen op het confessionele particuliere initiatief af te stemmen. Het herkenningsstreven van Poels getuigt allerminst van clericale terughoudendheid in wereldlijke zaken, maar toont veel meer een kerkelijke 'vlucht naar voren'. Juist de bemoeienis van de Limburgse school met de materiële behoeften van de

Limbursge arbeiders door middel van de standsorganisatie, was een van de drijvende krachten achter de verzuiling van de Limbursge samenleving.<sup>63</sup> Bij dit beeld van de Limbursge school sluit de interpretatie van Perry en Van Meeuwen beter aan dan die van Stuorman en Maassen.

## Conclusie

In dit onderzoek stond de vraag naar de respons, de inhoud en de betekenis van het interconfessionalisme in de Limbursge Mijnstreek centraal.

Rond de eeuwwisseling was binnen de katholieke vakbeweging in Limburg het streven van een van de kerk onafhankelijke vakbeweging niet tot mijnwerkers beperkt. In zoverre is de suggestie van De Rooy, als was het interconfessionalisme een marginaal verschijnsel, niet juist. Een andere zaak is echter dat de vakorganisatie als zodanig, onafhankelijk van politieke of religieuze richting, weinig respons vond. Dit kwam doordat de mijnwerkersbevolking zich nog niet aan de industriële organisatievormen had aangepast. Bovendien maakte de sociaal-economische structuur van Limburg een sterke vakbeweging onmogelijk. De confessionele standsorganisatie, die de arbeiders op het materiële vlak meer te bieden had, deed het beter. Hieruit mogen echter geen conclusies getrokken worden over de betekenis van de strijd om het interconfessionalisme binnen de katholieke arbeidersbeweging op nationaal niveau.

Met betrekking tot de inhoud en betekenis van het interconfessionalisme kan geconcludeerd worden dat dit streven een uiting was van het verzet dat onder arbeiders leefde tegen de kerkelijke bemoeienis inzake sociaal-economische aangelegenheden, een bemoeienis die de realisatie van de ideale vakorganisatie belemmerde. De omstandigheden in Limburg waren echter voor het realiseren van het interconfessioneel ideaal verre van optimaal. De streek was nagenoeg homogeen katholiek, zodat de geestelijkheid grote invloed op het sociale leven uitoefende. Omdat de vakorganisatie in Limburg zwak ontwikkeld was, zocht de leiding van de ABCM steun bij de katholieke elite. Dit bondgenootschap maakte de onafhankelijkheid van de ABCM tot een illusie. De christelijke mijnwerkersbond verschildte hierin hemelsbreed van de interconfessionele textielarbeidersbond Unias. Unias zocht niet de steun van de clerus, maar ging de confrontatie met de bisschoppen aan – en verloor deze. De ontwikkelingen in Duitsland en België verschaffen het Nederlandse episcopaat een tempowinst. Men wist hoe de arbeidersbeweging zich elders ontwikkelde en kon op basis van die ervaringen tijdig in de Nederlandse situatie ingrijpen. Omdat de bisschoppen de leiding over de katholieke arbeidersbeweging niet uit handen wilde geven,

was het interconfessionalisme gedoemd te mislukken.

Hoewel het interconfessionalisme – overeenkomstig de ideeën van Stuorman en Maassen – omschreven kan worden als verzet tegen verzuiling, mag ten aanzien van de opvattingen van mensen als Ruijs, Hermans en Poels niet dezelfde conclusie getrokken worden. De benadering van Perry en Van Meeuwen, die stellen dat de Limbursge katholieke leiders zich primair tot doel stelden de positie van de kerk te handhaven, is meer plausibel. De leiders van de Limbursge school hadden weliswaar oog voor de materiële behoeften van de arbeiders, maar lieten zich steeds leiden door een hoger doel: de herkerstening van de Limbursge samenleving. Daartoe bleek de standsorganisatie het meest geschikte instrument. Vanuit deze organisatie werd een netwerk van organisaties opgebouwd die de uitoefening van profane functies koppelden aan religieuze waarden. Met andere woorden: de standsorganisatie en niet de vakorganisatie was een van de drijvende krachten achter de verzuiling in Limburg.

In andere delen van het land hadden de vakorganisaties echter de concurrentieslag met de standsorganisaties gewonnen. Daar had de katholieke elite meer belang bij de beheersing van de vakorganisatie, zodat bijvoorbeeld in het Haarlemse diocesis een bondgenootschap tussen de katholieke vakbeweging en de kerkelijke elite kon ontstaan. Dit was de reden waarom de Limbursge school er niet in slaagde de suprematie van de standsorganisatie tot leidend beginsel van de Nederlandse katholieke arbeidersbeweging te verheffen.

## Noten

- \* Dit artikel is een bewerking van de doctoraalscriptie waarmee ik op 20 december 1984 mijn studie Maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam afsloot. De volgende mensen ben ik voor hun hulp dank verschuldigd: Joop Maassen, Jos Perry, Loek Kreukels, Erik van Royen, Joop Visser, Carla van de Berg en Karel Davids.
1. S. Stuorman, *Verzuiling, kapitalisme en patriërchaat* (Nijmegen 1983), p. 172-173. Voor de geschiedenis van Unias zie H. Grobben, 'Sociale conflicten en sociale organisatie in de Twentse textielindustrie 1869-1912' in: *Textielhistorische Bijdragen*, 12, 1971, p. 52-55 en 13, 1972, p. 44-52.
2. Stuorman, *Verzuiling*, p. 177-182; J. Maassen, 'Lezing over de katholieke arbeidersbeweging' in: *History Special*, (Nijmegen) 2, 1982, p. 37-50; J. Maassen, recensie proefschrift Perry, in: *Recht en Krijt*, 2, 1984, p. 239-246.
3. J. Perry, *Rooisnische kintne tegen roode koorts*, (Amsterdam 1983), p. 185; J. van Meeuwen, 'Verzuiling en arbeidersbeweging' in: *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging*, 5, 1985, p. 31-51.
4. P. de Rooy, 'De verzuiling verguisd, de columnologie in opmars' in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* (BMGN), 1, 1985, p. 67.
5. Gezien het feit dat verschillende auteurs Stuorman verwijten dat hij de socialistische beweging als zuil wegdefiniëert, lijkt het raadzaam om in navolging van J. Blom een ruime definitie van verzuiling te hanteren. Zie: M. van Schendelen, *Acta Politica*, 3, 1985, p. 408. J. Th. J. van den Berg, 'Socialisme, verzuiling en ontzuiling' in: *Socialisme en democratie*, mei 1983, p. 166; J. Blom, 'Parijen en verzuiling rond de eeuwwisseling' in: R. A. Kooie (red.), *Het belang van politieke partijen*, (Groningen 1984), p. 28. De hier gehanteerde definitie is

- aftomstijg van J. Art, 'Van "klerikalisme" naar "katholieke zuil"' in: *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, 1, 1982, p. 3. Deze benadering sluit aan bij H. Daalder, 'Politico-logen, sociologen, historici en de verzuiling' in: *BMGN*, 1, 1985, p. 62, en J. Kruij, 'Sociologische beschouwingen over zuilen en verzuiling' in: *Socialisme en Democratie*, (1957), p. 15.
17. Voor een overzicht van verzuilingstheorieën zie J. Blom, *Verzuiling in Nederland*, (Amsterdam 1981), p. 16-19.
6. H. Hermans, *Jaarverslag van de Limburgse RK Werkliedenbond 1910-1911*, p. 6-8. Zie ook het bischoppelijk communiqué van 1916 in: R. Dieteren, *Mens en Mijn*, (Heerlen 1953), p. 258-261.
7. De definitie van de vakorganisatie als verkoopkarrel van arbeid, zoals Van Tijn die formuleert, komt overeen met de opvattingen van vakbondsmensen uit die tijd. Zie Th. van Tijn, 'Bijdrage tot de wetenschappelijke studie van de vakbondsgeschiedenis', in: P. Geurts en F. Messing (red.), *Theoretische en methodologische aspecten van de economische en sociale geschiedenis*, II, (Den Haag 1979), p. 159. Zie ook *De Mijnwerker*, 7-11-1907.
8. De hoofdlijnen van de hier geschetste conflicten zijn ontleend aan: W. Tomassen, *Het bedrijfsradenstelsel 1919-1922*, (Leiden 1974), p. 42-52.
9. C. Kuiper, *Uit het rijk der arbeid*, II, (Utrecht 1951), p. 37-48; J. van Meeuwen, *Zo rood als de roodste socialist*, (Amsterdam 1981), p. 20-21.
10. Kuiper, *Uit het rijk der arbeid*, II, p. 38-48; Van Meeuwen, *Zo rood*, p. 22-25. De mechanismen waarmee de katholieke kerk de arbeidersbeweging controleerde worden beschreven door G. Wentholt, *Een arbeidersbeweging en haar priesters* (Assen 1984), p. 28-40.
11. Grobben, *Sociale conflicten*, p. 44-52 en 66-72; J. van Meeuwen, 'De katholieke kerk en de sociale kwestie' in: *Cahiers voor de politieke en sociale wetenschappen*, 4, 1980, p. 11-13.
12. J. Colsen, *Poels*, (Roermond/Maastricht 1955), p. 366.
13. De strijd tussen de Leidse en Limburgse school wordt reeds beschreven door Kuiper, *Uit het rijk der arbeid*, II, (oorspronkelijk uitgegeven in 1922), p. 29-97. Zie ook Colsen, *Poels*, p. 335-382.
14. Deze cijfers zijn ontleend aan R. Dieteren, *Migratie in de Mijnstreek 1900-1935*, (Nijmegen 1962), p. 31-37.
15. Citaat Nolens: Perry, *Roomse kintje*, p. 148. De term 'onvruchtbare vergadermachinē' komt van Colsen, *Poels*, p. 328. Zie verder J. Gribling, *Willem Hubert Nolens 1860-1931*, (Assen) Dieteren, *Mens en mijn*, p. 28-29.
16. Voor het interconfessionalisme in Limburg in de periode 1880-1920 zie Maassen, *Recht en Krijtiek*, p. 239-246 en E. Haanen, *Het ontstaan van de Limburgse Roomsche-Katholieke Volksbond*, Scriptie Amsterdam, 1975, p. 12-13, 41-50, 73.
17. *De Mijnwerker* 12-9-1908 en 7-11-1908; Dieteren, *Mens en mijn*, p. 30-37.
18. Stuurman, *Verzuiling*, p. 172-182; Grobben, *Sociale conflicten*, p. 46-47.
19. Dieteren, *Mens en mijn*, p. 36-37.
20. Dieteren, *Mens en mijn*, p. 101-122.
21. Dieteren, *Mens en mijn*, p. 121-125.
22. A. de Regt, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid*, (Amsterdam 1984), p. 28-29; *De (Christelijke) Mijnwerker* 29-5-1908, 15-6-1909, 16-8-1913.
23. Voor de Mijnwerkersstaking zie M. Wöltgens, *Mistukte doorbraak*, Scriptie Nijmegen, z.j.
24. Dieteren, *Mens en mijn*, p. 125-128.
25. J. Jacobs, *Het gouden boek der KAB Limburg 1900-1950*, (Heerlen z.j.), p. 99-106.
26. Oberij in *De Mijnwerker* 10-10-1908.
27. Zielemans in *De Mijnwerker* 7-11-1907.
28. *De Mijnwerker* 7-11-1908.
29. 24-Zielemans in *De Mijnwerker* 7-11-1907; *De Mijnwerker* 17-4-1909.
30. Oberij in *De Mijnwerker* 11-7-1908 en 10-10-1908; *De Mijnwerker* 6-7-1907.
31. *De Mijnwerker* 7-11-1908, zie ook 12-9-1908. Deze redenering komt overeen met die van pater Rijkten. Deze heeft in de brochure 'De organisatie der RK arbeiders in Vakverenigingen' uit 1906 de principes van het interconfessionalisme weergegeven, zie Colsen, *Poels*, p. 339-342. Zie voorts de *Nieuwe Limburgse Koerier*, die in 1905 en 1906 haar kolommen voor de christelijke mijnwerkers had opengesteld, 9-6-1906, 29-9-1906.